

Na koncu, preostaje nam reći da je knjiga Lothara Liesa zasigurno jedno veliko obogaćenje literature za ekumensku teologiju na hrvatskomu govornom području jer izlaže čitatelju ekumensku problematiku na sistematičan i zanimljiv način. Knjiga, dakle, na sustavan, ali opet sažet način, prikazuje sve ono što je dovelo do razdvajanja Crkava tijekom povijesti počevši od prve Crkve, a osim toga sustavno obrađuje i ključne teme za ekumenizam danas te donosi određene modele, kao pokušaje crkvenoga sjedinjenja. Zbog samoga načina na koji autor obrađuje suvremena goruća ekumenska pitanja, te zbog svoje strukture i opsežnosti materije o kojoj govori, knjiga može poslužiti kao dobar priručnik za upoznavanje ekumenske problematike u Crkvi.

Antun Japunžić

.....
Luca Bianchi

Monasteri icona del mondo celeste. La teologia spirituale di Gregorio Palamas

– EDB, Bologna, 2010., 272 str.

Svećenik i kapucin Luka Bianchi talijanski je teolog i autor brojnih teoloških znanstvenih radova kao i knjige *Monasteri icona del mondo celeste. La teologia spirituale di Gregorio Palamas*. Od značajnijih djela spomenutog autora ovdje ističemo knjigu *Eucaristia ed ecumenismo* (EDB, Bologna, 2007.). Akademski gradus magistra i doktora teologije Bianchi je postigao na Papinskom istočnom institutu u Rimu, a

trenutno je profesor na Franjevačkom institutu za duhovnost, gdje predaje patrističku duhovnost. Upravo je plod njegova znanstvenog istraživanja, napose na području patristike, i ova knjiga *Monasteri icona del mondo celeste*, koja nas dublje uvodi u duhovnost Grgura Palamasa, bizantskoga monaha iz 14. stoljeća i sveca Grčke pravoslavne crkve. Knjiga mekog uveza, na 272 stranice, sadrži sljedećih šest poglavlja:

1. Duhovnost bizantskoga monaštva i posebno hezihazma;
2. Grgur Palamas;
3. Izvori Palamasove duhovne misli;
4. Analizirana djela;
5. Monaška duhovnost u asketskim Palamasovim djelima;
6. Originalnost Palamasove duhovne misli.

Predgovor knjige piše nadbiskup Yannis Spiteris, a knjiga uz navedenih šest poglavlja, osim uvoda i zaključka, donosi još i indeks imena te opsežnu bibliografiju o Grguru Palamasu.

Nakon kratkoga uvoda, u kojemu predstavlja svoj rad (str. 13.-16.), Luka Bianchi nas prvim poglavljem (str. 17.-40.) uvodi u duhovnost bizantskoga monaštva uopće, pri čemu se posebno osvrće na hezihazam te značenje i ulogu hezihazma. Govoreći o nekim karakteristikama monaštva na kršćanskomu Istoku autor ističe da se monaška duhovnost »identificira s kršćanskom duhovnošću« (str. 19.) te na taj način »monaško zvanje nije drugačije od zvanja svakoga kršćanina«. (str. 20.) Ipak postoje određene karakteristike koje su specifične za monahe, a to je na prvom

mjestu »radikalnost njihova kršćanskog života«. (str. 20.) Osim toga, tipična za monaški život na Istoku jest »eshatološka perspektiva« (str. 20.) jer se od monaha očekuje da se ovdje na zemlji pokušaju barem približiti tomu idealu. I kao treću karakteristiku autor ističe da je monaški život »izbor nekog posebnoga sredstva za postizanje jedine svrhe svakoga čovjeka«. (str. 21.) U kontekstu takvih karakteristika istočnoga monaštva razvija se i struja hezihasta i hezihazam u bizantskom monaštvu. Budući da je hezihazam »duhovna struja utemeljena na prakticiranju hezihije« (str. 27.) Bianchi, polazeći od toga pojma, detaljno objašnjava različita značenja i shvaćanja hezihazma u povijesti te iznoseći ključne karakteristike hezihazma na koncu šturo govori o životu monaha hezihasta.

Drugo poglavlje knjige (str. 41.-69.) donosi povijesni kontekst i važne biografske podatke o Grguru Palamasu. Za povijesni kontekst zasigurno jednu od ključnih uloga imaju Palamasovi suvremenici s kojima je Palamas bio u neposrednom kontaktu. To su prvenstveno Niceforo Gregoras, ujedno i jedan od glavnih protivnika palamisma, te Giovanni Cantacuzeno. S druge pak strane, za biografske podatke najvažniji izvori jesu Palamasova djela, a napose pisma i djela njegovih protivnika, posebice djela Baarlama i Grgura Acindina. Grgur Palamas u dobi od 20 godina »odlučuje definitivno napustiti svijet« (str. 50.) i posvećuje se monaškom životu na svetoj gori Atos. Kao jedan od glavnih predstavnika hezihazma čvrsto je branio svoje mistično iskustvo od po-

jedinih racionalističkih teologa, a to se ponajprije očituje u njegovim kontroverzijama protiv Barlaama i Akindynosa. (str. 53.-62.)

Nakon detaljno predstavljenih ključnih povijesnih i biografskih podataka o Grguru Palamasu, autor piše treće poglavlje u kojemu progovara o izvorima važnim za Palamasovu duhovnu misao, smještajući ga ponajprije u razdoblje i tradiciju u okviru u kojemu je djelovao. Iako su mnogi smatrali Palamasu »vjernim nasljedovateljem grčkih otaca« (str. 71.), drugi su držali da je on jedan od »opasnih inovatora« (str. 71.-72.) teologije. Unatoč svemu tomu potrebno je ipak naglasiti da je za većinu suvremenih pravoslavnih teologa Palamas »teolog koji bolje od svakoga drugog teologa poznaje i interpretira crkvene oce«. (str. 72.) U izvore, koji su važni za bolje razumijevanje Palamasove misli, svakako spadaju i poznati autori koji su djelovali u njegovo vrijeme i koji su u određenoj mjeri imali utjecaja na njegovu misao, a to su Niceforo Hezihasta (str. 76.-87.), Teopto Filadelfijski (str. 87.-103.) i Grgur Sinaita (str. 103.-120.). Bianchi promatra ovu trojicu autora kao najznačajnije autore u kasnobizantskom hesihazmu koji su utjecali na Palamasovu misao te otkriva na koji način i u kojoj je mjeri svaki pojedini mogao utjecati na Palamasovu misao, tražeći ponajprije elemente koji se tiču monaške duhovnosti.

U četvrtomu poglavlju (str. 121.-157.) svojega istraživanja Bianchi analizira djela ovoga »doktora hezihasta« (str. 121.), osvrćući se uglavnom na asketska djela. Tako analizira: *Poglavlja o mo-*

litvi i čistoći srca (str. 123.-126.) koje je ujedno i najkraće Palamasovo djelo, a potom *Život Petra Anthonita* (str. 126.-132.) koje je najvjerojatnije prvo djelo Grgura Palamasa. Autor analizira također i djelo *Najčasnijoj monahinji Xene* (str. 133.-140.), najvažnije Palamasovo asketsko djelo, te djelo koje je po sadržaju njemu slično, čak su neki dijelovi i identični, a to je: *Traktat u obliku pisma flozofima Ivanu i Teodoru*. (str. 140.-143.) Iako je djelo *Pavlu Asan o velikom odijelu* (str. 143.-147.) vrlo kratko, Bianchi ga analizira jer ovo djelo ima veliku važnost za monaštvo, budući da se radi o monaškoj tradiciji, i donosi mnoge elemente o monaštvu. Naime, upućeno je jednom bugarskom monahu koji je bio duhovno povezan s Grgurom Palamasom te se djelo eksplicitno i posebno bavi monaškom tematikom. Kao posljednje od asketskih djela u knjizi, autor analizira *Dekalog Zakona po Kristu, tj. Novoga zavjeta* (str. 147.-150.), koje je po svojoj tematici sasvim drugačije od prethodnih Palamasovih djela, ali je važno za monašku tradiciju jer se zapravo radi o »maloj sintezi kršćanskoga morala«. (str. 147.) Ovim asketskim djelima autor pridodaje još i *Propovijed 53*. (str. 150.-157.) Za sva ova navedena djela, koja je Palamas upućivao monasima, autor knjige pokušava odrediti vrijeme nastanka te analizirajući ih nastoji pronaći i istaknuti elemente koji su važni za monaštvo i monašku tradiciju.

Izloživši detaljnu analizu spomenutih djela u petom poglavlju svoje knjige, koje nosi naslov *Monaška duhovnost u asketskim Palamasovim djelima* (str.

159.-213.), Bianchi pokušava predstaviti sliku monaha i monaškog života kakvu je imao Grgur Palamas te iznijeti temeljne oznaka monaške duhovnosti. Elemente monaške duhovnosti crpi iz prethodno analiziranih djela te na osnovu toga progovara o monaškom životu i tradiciji onoga vremena. Važnost za hod monaha hezihasta imaju tri temeljna koraka: 1) očišćenje intelekta (str. 180.-187.); 2) molitva (str. 187.-190.) i 3) sjedinjenje s Bogom (str. 190.-194.), a vrhunac monaškoga iskustva pobožanstvenjenje je koje je »u duhovnosti kršćanskoga Istoka, posljednji cilj postojanja svakoga čovjeka«. (str. 195.) Budući da je Marija »imala privilegij realizirati želju svakoga monaha hezihasta: primiti Boga u sebe« (str. 208.), ona je model monaha hezihasta, o čemu autor govori na kraju petoga poglavlja. (str. 207.-213.)

U šestomu i posljednjemu poglavlju knjige (str. 215.-239.), uspoređujući Palamasa s drugim duhovnim autorima njegova vremena, Bianchi iznosi što je to što karakterizira Palamasovo učenje i čini ga originalnim. U tu svrhu navodi i autore kao što su: Niceforo Hezihasta, Teolepto Filadelfijski, Grgur Sinaita i Nikola Cabasilas, te njihovo učenje uspoređuje s učenjem Grgura Palamasa, ističući da je upravo pobožanstvenjenje tema koja je Palamasa na poseban način zanimala i u tom smislu može se govoriti o monaškom životu kao hodu jedinstva, tj. glavnom putu k pobožanstvenjenju. (str. 224.-225.)

Pišući ovu knjigu autor Luka Bianchi nastojao je čitateljima barem djelomično približiti monašku kasnobizantsku

tradiciju i duhovnost, posebice Palamasovo duhovno učenje i njegovo viđenje monaške duhovnosti i monaštva uopće. U predgovoru Yoannis Spiteris piše: »Za zapadnoga čitatelja bit će teško prihvatiti sve kutove palamitske duhovnosti, ali barem čitajući ovu knjigu nitko ne će moći biti osuđen zbog neznanja u susretu s našom pravoslavnom braćom.« (str. 11.) I doista je tako. Knjiga *Monasteri icona del mondo celeste* uistinu je vrijedno djelo koje čitatelja ne samo da uvodi u duhovnu teologiju Grigora Palamasa, nego detaljno približava Palamasovo mistično učenje, posebno s obzirom na monaštvo, smještajući sve u povijesno-teološki kontekst njegova vremena. Potrebno je također napomenuti da Luka Bianchi u svojem radu polazi od originalnih Palamasovih djela, što dodatno pridaje na vrijednosti ove knjige koja je, unatoč dobromu znanstvenom i kritičkom aparatu, pisana vrlo jasnim i razumljivim stilom.

Antun Japundžić

Carmelo Dotolo

*Moguće kršćanstvo.
Između postmoderniteta
i religioznog traganja*

– KS, Zagreb, 2011., 373 str.

Umjesto uvoda u prikaz knjige Carmela Dotola, *Moguće kršćanstvo. Između postmoderniteta i religioznog traganja*, donosimo dva pitanja od kojih autor polazi i kojima se vraća u čitavom svojem promišljanju:

»Ima li još smisla govoriti o mogućem i vjerodostojnom kršćanstvu, a da pri-

tom ne upadnemo u razočaranost nad onim neposrednim ili pak u utopijski san?« (str. 5.) »Čemu kršćanstvo u multikulturalnoj i plurireligijskoj stvarnosti? Može li hodu povijesti još ponuditi nekakav ozbiljan doprinos i kulturalnu ulogu?« (str. 331.)

Dva pitanja, koja postavlja Dotolo u svojoj knjizi i na koja pokušava dati odgovor, u svojoj su biti zapravo dva dijela jednog te istoga pitanja, o mogućnosti i smislenosti kršćanstva u današnjemu postmodernom, multikulturalnom i multireligijskom kontekstu.

Dotolo naime upozorava da smo na zalasku određenoga oblika kršćanstva te donosi mišljenje kanadskoga teologa J. M. Tillarda prema kojemu, unatoč evidentnoj krizi kršćanstva, mi nismo posljednji kršćani, ali smo zacijelo posljednji kršćani određenoga stila kršćanstva. (usp. str. 6.) Riječ je o promjeni epohe i o zalasku jednoga stila kršćanstva, koji ne znače smrt kršćanstva, nego činjenicu da ovakav današnji stil više ne prolazi i da nestaje. Upravo u skladu s tim otvara se prostor da novost kršćanske ponude bude predstavljena i ponuđena na drugačiji način.

U tom smislu Dotolov cilj jest ukazati, pod teološko-kulturalnim profilom, na mogućnost kršćanstva u postmodernoj zbiljnosti, otkrivajući iznova njegovu jezgru. Središte kršćanske ponude predstavljaju smrt i uskrsnuće Isusa Nazarećanina te kreativna prisutnost njegova Duha u svakomu trenutku povijesti. U svojoj jedincatosti i originalnosti kršćanski se događaj ne može ni na koji način izvesti iz sadašnjega kulturalno-antropološkog konteksta, te kao takav